Huygens Institute - Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW)

Citation:

S.A. Naber, Levensbericht H.J. Polak, in:
Jaarboek, 1909, Amsterdam, pp. 23-56

This PDF was made on 24 September 2010, from the 'Digital Library' of the Dutch History of Science Web Center (www.dwc.knaw.nl) > 'Digital Library > Proceedings of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW), http://www.digitallibrary.nl'

HERMAN JOSEF POLAK.

M. H.

De vergaderingen der Koninklijke Academie, waarin de Levensschets van een der afgestorven medeleden wordt voorgedragen, plegen steeds zeer getrouw bezocht te worden: dat behoeft ons allerminst te verwonderen. Zooals wij hier bijeen zijn, gevoelen wij ons door gemeenschappelijke belangen nauw vereenigd; inzonderheid de vakgenooten in engeren zin zijn niet alleen door dezelfde studierichting, maar ook door banden van beproefde vriendschap aan elkander verwant. De oude Grieksche dichter dacht er anders over: volgens hem kunnen de mannen van hetzelfde beroep niet met elkander overweg, de pottebakker ligt met den pottebakker overhoop en de timmerman met den timmerman. Het is volstrekt niet vreemd, dat HESIODUS aldus oordeelt, want in zijn armoedig dorpje zal hij hebben waargenomen, dat er in ieder vak slechts voldoende werk was voor één persoon en twee smeden of twee metselaars noodzakelijk moesten verhongeren of althans een kommervol bestaan leiden. In onze maatschappij is dat anders, want bij toenemende welvaart hebben de handwerkslieden, die hetzelfde vak uitoefenen, allerwege zich vriendschappelijk vereenigd tot bonden, die zelfs eene macht in den Staat zijn geworden. Nog verder gaan de mannen der wetenschap. Steeds nemen de velden toe, die ons ter ontginning zijn aangewezen. Altijd weder doet men de ondervinding op, dat de akkers wit zijn om te oogsten, maar de arbeiders zich niet in genoegzamen getale aanmelden. Ieders belang brengt mede, dat steeds meerderen zich geroepen achten tot het werk: de opzichters hebben handlangers noodig en de handlangers opzichters. *Fervet opus:* dat zal overal gelden, maar ik zie het van nabij door

het voorbeeld der klassieke philologen, wier ongebroken phalanx talrijker en krachtiger is dan zij die buitenstaan licht zouden gelooven. Het smart ons diep, als in die phalanx een der voorgangers opgeroepen wordt en het gelid verlaat.

Herman Josef Polak is 1 September 1844 te Leiden geboren, maar verder weet ik van zijnen kinderleeftijd geene bijzonderheden te verhalen; ik heb ze ook niet nagevorscht, overtuigd dat voor ons het belang dat wij in hem stellen, eerst eenen aanvang neemt, als hij onder de bekoring komt van eene geniale persoonlijkheid. Dit beslissend moment in zijn leven heeft hij zelf ons met levendige kleuren geschilderd in het opstel, dat hij zeer kort na Cobets overlijden in weinige dagen op het papier bracht en inzond voor het Gidsnummer van December 1889. Het was in 1861, dus op zeventienjarigen leeftijd, dat hij uit zijne toenmalige woonplaats in zijne geboortestad terugkwam, om den indruk te ontvangen, dien hij acht-en-twintig jaar later aldus heeft beschreven: ik behoef geene verschooning te vragen voor de uitvoerigheid van het citaat.

„Zelfs tot het nederige stadje — mag ik hier voor een persoonlijke herinnering plaats vragen? — van welks latijnsche school schrijver dezes, bijna nog een knaap, stond te scheiden om in de oude letteren te gaan studeeren, was de faam van zijn genie doorgedrongen, — niet tot onze opvroolijking, het moet erkend worden. Allerlei angstwekkende verhalen deden de ronde en fluisterend brachten wij elkaar op de hoogte van zijn grilligheid, van zijn minachtend neerzien op studentenkennis, van zijn onverwachte en lastige vragen, van zijn onwrikbaar staan op het weten van allerlei fijnheden — te fijn voor een jongenshoofd — in de grammatica van dat Grieksch, waarvan men ons de beginselen naar een verouderde methode geleerd, en uiterst slecht geleerd had, van de onverschillige wreedheid, waarmede hij bij het beruchte, toenmaals pas afgeschafte staatsexamen, gansche drommen onschuldige aspiranten naar een academische loopbaan had afgemaakt. De gedachte aan de aanstaande ontmoeting van zulk een Blauwbaard, droeg er niet weinig toe bij, toen ik voor het eerst op de banken plaats nam van de onaanzienlijke zoogenaamde „kleine" gehoorzaal, om mij op dat lang verbeide uur het hart van schuw ontzag te doen popelen. Daar trad Hulleman op, de toenmalige hoogleeraar in het Latijn, een statige, ietwat knorrige figuur. Mijn angst rees. Als de goede zoo beklemmend was, wat moest de kwade man wel niet zijn! Maar nauwelijks had na hem Cobet, den hoed met levendig handgebaar bewegend, met veerkrachtigen tred het geliefde spreekgestoelte beklommen, en pas had die welluidende stem ons het *Ornatissimi*

Commilitones, zijn gewonen welkomstgroet, toegeroepen — de letterkundige colleges werden destijds nog in het Latijn gegeven, — of mijn schrikbeelden waren weggevaagd. Neen, deze man kon geen schoolvos, geen letterzifter, geen kleingeestige studentenplager zijn. Instinctmatig had ik gevoeld, veeleer in de tegenwoordigheid te zijn van een bezield verkondiger dier wetenschap, „waarvoor zijn eigen hart met vurigen gloed blaakte", die met al de draden van zijn eigen bestaan op het innigst was saamgeweven en die nog van haar oppermachtigen invloed op hem sprak in de koortsvisioenen, toen bijna alle bewustzijn der aardsche werkelijkheid reeds was heengevloden".

Tot dusverre het citaat: ik keer tot mijn verhaal terug. Hier heb ik geen bericht te geven van eenen onbezorgd doorgebrachten, het jonge leven volop genietenden studententijd: neen, er moest hard, zeer hard gewerkt worden, eerst om na het gebrekkig gymnasiaal onderwijs de geleden schade in te halen, daarna de gelijke te worden van zijne tijdgenooten, eindelijk om onder hen de eerste te zijn. Daarvoor heeft Polak nauwelijks vijf jaar tot zijne beschikking gehad, want reeds in 1866 werd hij nog vóór zijne promotie, — gelijk toenmaals meermalen voorkwam — tot praeceptor aan het Leidsch gymnasium benoemd: eene betrekking die gegeven plag te worden aan de jongelui, van wie men de beste verwachtingen had, ten einde hen tijdelijk aan de Academiestad te verbinden, totdat ze voor hooger onderscheiding gerijpt waren. Eerst drie jaar later, in 1869, is hij gepromoveerd, zooals ik gis, met het oog op eene sollicitatie naar eene opengevallen betrekking aan het Erasmiaansch gymnasium te Rotterdam.

In een belangrijk opzicht trof de jonge man het in die jaren bijzonder gelukkig. Men heeft nog niet vergeten, dat omstreeks dezen tijd uit Griekenland een jong geleerde, Kontos met name, naar Leiden was getogen om onder Cobet zich verder te oefenen in de aloude taal van zijn voorgeslacht. Hij kende natuurlijk al wat zijn leermeester reeds in het licht had gegeven, dat wil zeggen het beste gedeelte van hetgeen deze had mede te deelen; maar inzonderheid hoopte hij den persoonlijken omgang te genieten met den hoogvereerden leidsman; verder stelde hij zich voor, diens geheel buitengewone bedrevenheid in het lezen van Grieksche handschriften zich eigen te maken; eindelijk naar hartelust oud-Grieksch te spreken met iemand, die zeker niet telkens gevaar liep tot het tegenwoordig dialect des dagelijkschen levens te vervallen. Cobet leende zich hiertoe gaarne en schuwde zelfs de inspanning niet om spoedig, zeer spoedig zich te leeren bedienen van de moderne uitspraak, al zij deze dan ook weinig practisch voor het gebruik der oude taal.

Maar COBET kon zich toch niet steeds met dezen éénen leerling bezighouden en deze zal zich in het barbarenland vrij verlaten hebben gevoeld, hoewel hij voor den dagelijkschen omgang zich eenige kennis van de landstaal had eigengemaakt. Hij bracht hem dus in aanraking met twee veelbelovende studenten, VAN DER MEY, den lateren Rector van het Leidsch gymnasium en onzen POLAK. Deze beiden hebben door bijna twee jaar voortgezetten vriendschappelijken omgang eene eenige gelegenheid gehad om zich in het vloeiend gebruik van het oud-Grieksch te bekwamen, en zij hebben niet verzuimd in het openbaar getuigenis af te leggen van hunne dankbaarheid in de *Sylloge Commentationum*, die twee-en-twintig hollandsche geleerden in 1893 aan KONTOS hebben aangeboden op den dag, dat deze zijn vijf-en-twintigjarig professoraat aan de Universiteit te Athene feestelijk herdacht.

Nog in een ander opzicht was die komst van KONTOS voor POLAK van het uiterste belang. Men kon van COBET onbegrijpelijk veel leeren op zijne colleges en niet het minst op de palaeografische oefeningen, die voor meergevorderden berekend waren. Maar verder was hij tot op dien tijd voor zijne studenten vrijwel ongenaakbaar geweest. Van mijzelven weet ik met zekerheid, dat ik in mijne vijf Academiejaren zoo goed als nooit gelegenheid heb gehad met COBET een woord te wisselen buiten zijne collegekamer: later werd dat natuurlijk anders. Maar POLAK de student wandelde met KONTOS een singeltje om en was dan — ik geloof niet zoo heel zelden — uitgenoodigd met hem bij COBET te komen dineeren, waar dan natuurlijk altijd door Grieksch gesproken werd, zeker niet tot amusement van dochter en schoonzuster. Op mijne toenmalige standplaats in Overijsel kon ik niet altijd een gevoel van afgunst onderdrukken, als COBET's eigen zuster mij verhaalde van die zeldzame *συμπόσια*, waar *Διόνυσος* verscheen onder de vermomming van aalbessenwijn. Ik vermeld dit alles alleen om voelbaar te maken, dat onze vriend op zijnen promotiedag zich heel wat gemakkelijker in het oud-Grieksch bewoog dan anders in wien onzer ook kan voorkomen.

POLAK is dan, zooals ik reeds zeide, in 1869 gepromoveerd op eene dissertatie opgedragen aan zijnen oom Dr. M. POLANO, aan wien hij groote en blijvende verplichtingen had. De titel luidt: *Observationes ad Scholia in Homeri Odysseam*. Deze Scholiën zijn, wat omvang of belang aangaat, zeker niet te vergelijken met de Scholiën op de Ilias, die in den beroemden Venetiaanschen Codex gevonden worden, maar zij zijn daarom toch niet waardeloos. De eerste critische uitgave was door BUTTMANN bezorgd en op dezen,

die reeds heel wat had te recht gebracht, was DINDORF gevolgd, wien veel meer hulpbronnen hadden ten dienste gestaan, o. a. de collectie van drie belangrijke handschriften, die hij aan COBET verschuldigd was. Maar er bleef veel te doen over, aanmerkelijk meer dan men na eene oppervlakkige kennismaking zoude vermoed hebben. POLAK had eerst een uitgebreid plan gevormd: hij zoude handelen over den oorsprong der Scholiën op de Odyssee, hun gezag, de verhouding der verschillende handschriften en wat verder zoude blijken te behooren tot hetgeen men *Prolegomena* noemt; met name wilde hij ook onderzoeken wat uit die Scholiën valt te leeren ter verbetering of wel alleen tot beter verstand van HOMERUS zelven. Maar vóór al het andere moest de jammerlijk bedorven tekst zooveel doenlijk gezuiverd worden: hij moest eenen vasten grond onder de voeten hebben. Daarmede is het gegaan, zoo als het den schrijver eener dissertatie zoo dikwijls gaat: wat hij het eerst ter hand nam, breidde zich al meer en meer uit en de keur uit zijne tekstverbeteringen vorderde voor zich reeds een honderdtal bladzijden. Met dat *quantum* kon en moest hij volstaan, want de vrije uren, die zijne betrekking aan het Leidsch gymnasium hem liet, werden nog versnipperd door een aantal privaatlessen, die hij met het oog op zijne verplichtingen als lid zijner familie niet mocht afslaan. Na nauwkeurige herlezing moet ik dezen arbeid van iemand, die toch eigenlijk pas aan den aanvang zijner wetenschappelijke studiën staat, zeer hoog schatten: ik tel prachtige emendaties bij dozijnen: er worden interpolaties verwijderd; er worden lacunes aangevuld; er worden talrijke verbeteringen voorgesteld, die steunen op uitgebreide palaeografische kennis: in het kort: de minste dissertaties hebben zulk eene blijvende waarde en dit boek behoort nog altijd geraadpleegd te worden, hoewel de schrijver zelf twaalf jaar later wederom hetzelfde onderwerp, maar thans met inmiddels gerijpte krachten heeft ter hand genomen. Gaarne zoude ik eene reeks voorbeelden geven van schitterende emendaties, hoedanige PORSON of COBET niet zouden misstaan hebben, als ik mij niet moest wachten misbruik te maken van uw geduld: er valt nog zooveel te vermelden.

Het twaalf jaar later verschenen werk, dat ik reeds noemde, voert den titel: *Ad Odysseam eiusque Scholiastas Curae Secundae*, en telt niet minder dan 540 bladzijden; toch bevat dit zware boekdeel niet anders dan zorgvuldig bijeengegaarde emendaties op de *Scholia ad Odysseam*, benevens eenen uitvoerigen *Excursus* over de *Allegoriae Homericae* van HERACLITUS, die kort te voren door MEHLER waren uitgegeven, naar aanleiding van het door COBET ontdekte slot van het boek, dat tot dien tijd onbekend was gebleven.

Natuurlijk bespeurt men reeds bij het oppervlakkig doorbladeren, dat de schrijver in den tusschentijd niet heeft stilgezeten, maar er is veel meer dat de aandacht verdient. Vooreerst werd POLAK bevestigd in zijn vermoeden, dat DINDORF zijne taak wel wat al te licht had opgevat, toen LUDWICH door eene opzettelijke collatie van den *Codex Hamburgensis* zonneklaar aantoonde, dat deze vergeleken was door eenen geleerde, die herhaaldelijk de tallooze afkortingen niet had weten te ontcijferen en door zijne misvattingen DINDORF van het rechte spoor had afgeleid. Verder waren de Scholiën met heel wat minder zorg afgeschreven dan de tekst van HOMERUS zelven, en zoo stond de lezer slag op slag wanhopig tegenover volstrekt onbegrijpelijke woordkoppelingen. Hier blijkt POLAK's scherpzinnigheid en speurzin in volle kracht: hij weet den zin, die nauwelijks doorschemert, richtig aan te duiden en maakt dan door ongemeen geestige en eenvoudige conjecturen de bedoeling zoo glashelder, als bij die soort van schrijvers volstrekt vereischte is. Daarbij worden dan de in de grammatica der Scholiasten technische uitdrukkingen verklaard, die tot nu toe niet volkomen juist begrepen waren; maar er is meer. Er bestaan van PORPHYRIUS, eenen Neoplatonischen wijsgeer uit het einde van de derde eeuw onzer jaartelling, Ζητήματα Ὁμηρικά, *Quaestiones Homericae*, die op de Ilias betrekking hebben. In de Scholiën op de Odyssee wordt diezelfde PORPHYRIUS meermalen uitgeschreven, soms met vermelding van zijnen naam, maar in andere gevallen herkent men hem lichtelijk aan zijne eigenaardige manier. Vreemd genoeg: noch BUTTMANN, noch DINDORF, noch iemand anders had ooit het reeds in 1518 uitgegeven boek met de Scholiën op de Odyssee vergeleken. POLAK bemerkte, wat ook wel te verwachten was, dat PORPHYRIUS op de Odyssee niet zelden had herhaald, wat hij reeds op de Ilias had aangeteekend en in die gevallen was de emendatie van de zoo dikwijls zinlooze woordgroepen uiterst eenvoudig; maar ook buitendien is er allerminst gebrek aan vernuftige opmerkingen.

Het lijkt mij niet overbodig door een enkel voorbeeld te laten zien, van welken aard die Quaestiones van PORPHYRIUS eigenlijk zijn. Als wij lezen dat TELEMACHUS op zijne reis in de Peloponnesus te Sparta komt en door MENELAUS gastvrij wordt ontvangen, stelt PORPHYRIUS, de vraag waarom hij niet liever gaat logeeren bij zijn eigen grootvader, den vader van PENELOPE, die te Sparta of althans in de buurt moet gewoond hebben. Het antwoord luidt dan, dat PENELOPE vermoedelijk niet op den besten voet stond met hare ouders, die, gelijk HOMERUS uitdrukkelijk getuigt, steeds er op aandrongen, dat zij een tweede huwelijk zoude aangaan. Gij zult

de scherpzinnigheid van het antwoord wel willen erkennen, maar denkelijk oordeelen dat zulke soort van bedenkingen — en zij zijn legio — toch eigenlijk al te kinderachtig zijn. Men moet evenwel bedenken dat zulke vragen door de Grieken worden opgeworpen meer om den geest te scherpen, dan om HOMERUS te leeren verstaan. PORPHYRIUS wist dat ook wel en komt er rond voor uit, dat hij dit bevroedde. Waarom, werd er gevraagd, geeft AEOLUS aan ULYSSES den zak met de winden mede en bewaart hij hem niet liever zelf? PORPHYRIUS redt zich met een: „men moet zulke dingen niet willen uitpluizen: van het mythologische kan men geen rekenschap vorderen". Het is verder niet onbelangrijk te weten, ofschoon POLAK dat niet zegt, dat uit een zeker aantal voorbeelden overtuigend blijkt, dat PORPHYRIUS slechts voortging op den weg, die hem door ARISTOTELES zelven was voorgeteekend. Zoo vroeg deze, met hoogen ernst, zoo het scheen, waarom LAMPETIE aan haren vader den Zonnegod moet berichten, dat de metgezellen van ULYSSES haars vaders runderen hadden geslacht, daar toch diezelfde Zonnegod elders gezegd wordt alles zelf te zien. Ik voeg hierbij nog eene phrase uit eenen brief, dien POLAK mij schreef 25 Mei 1881, kort nadat de eerste aflevering der *Curae Secundae* verschenen was. Ik had beweerd dat voor mij PORPHYRIUS vooral daarom van beteekenis was, omdat hij door zijne zoo dikwijls baarblijkelijk dwaze vragen den lezer opmerkzaam maakte op bijzonderheden, die zeker ook in aanmerking behooren te komen, als men zich eene welgevestigde opinie wil vormen over de compositie van ILIAS of ODYSSEE: het was mij gemakkelijk daartoe op voorbeelden te wijzen, maar ik mag over deze beschouwing hier niet verder uitweiden. POLAK antwoordde mij aldus: „Wat de waarde van PORPHYRIUS voor Homerische tekstcritiek en interpretatie betreft, daaromtrent is er hoogstwaarschijnlijk tusschen u en mij weinig of geen verschil van gevoelen. Maar ik zou meenen dat wij hem onrecht doen, door hem als zoodanig in de eerste plaats te beschouwen en te beoordeelen. In mijn oog is HOMERUS voor hem, wat voor de oude philosophie ieder onderwerp min of meer was: *an object of declamation*, zooals MACAULAY zoo juist zegt, en zoo was het voor al zijne voorgangers van ARISTOTELES af, voor ANTISTHENES, HERACLIDES PONTICUS, PLUTARCHUS en *tutti quanti*. En van dat oogpunt interesseert hij mij nog altijd meer, dan de bijna zoutelooze lectuur bijv. van AELIANUS en verscheiden mythographen als ANTONINUS LIBERALIS". Doch reeds genoeg en te veel over de *Curae Secundae*: alleen voeg ik hier nog aan toe, dat het buitenland van onderscheiden zijden POLAKS arbeid zeer gunstig beoordeelde,

met name ook SCHRADER, die omstreeks dien tijd eene nieuwe uitgave van PORPHYRIUS' Homerische Studiën bezorgd heeft.

De *Historia Critica* dier Scholiasten is in de pen gebleven; op dit terrein valt alleen nog te vermelden eene voordracht in het Provinciaal Utrechtsch Genootschap over APOLLONIUS SOPHISTA, maar de schrijver had nu vooreerst genoeg van deze op den duur toch altijd wat drooge studie. Hij wierp zich met zijne volle kracht op geheel iets anders. Ieder philoloog van den deugdelijken stempel moet eenmaal in zijn leven met de Grieksche grammatici en lexicographen — dien schaars bezochten uithoek der klassieke letteren — zich nauwkeurig bekendmaken, maar wat wonder dat POLAK na deze hellevaart snakte naar zuiverder dampkring? Hij was zich van zijnen vleugelslag bewust geworden.

Aan de Akademie had hij natuurlijk, zooals de wettelijke verplichting was, de lessen van DE VRIES bijgewoond: het blijkt te allen overvloede uit de theses achter zijne dissertatie. Te Rotterdam was hij oorspronkelijk benoemd tot leeraar in de Nederlandsche taal- en letterkunde, en eerst vier jaar later, in 1873, is hem het onderwijs in het Grieksch opgedragen. Zoo kwam als van zelf de wensch bij hem op, om zich wat nader bekend te maken met het terrein, waarop hij leidsman moest zijn. Hij wilde niet volstaan met lessen zooals ik mij herinner, waar niets werd gevorderd dan dat wij de geboorte- en sterfjaren van een dozijn ons overigens onbekende en onverschillige Nederlandsche dichters uit het hoofd zouden leeren en in het Latijn opschrijven. Er volgde weldra eene ontdekking, licht wel voor hemzelven, maar zeker voor zijne vrienden: hij bleek een geboren *essayist* te zijn; of wie weet voor dit vreemde woord eene geheel gelijkstaande Hollandsche uitdrukking? Gedurende zijne vijf-en-twintig Rotterdamsche jaren zijn een aantal *essays* uit zijne pen gevloeid, puntig van stijl en belangrijk van inhoud, hoedanige slechts zeer enkele onzer landgenooten hadden kunnen leveren. Om het dadelijk met één woord te zeggen, want ik denk daarop terug te komen — gelijk HUET navolger mag geacht worden van den door hem bewonderden Sainte-Beuve, was POLAK het van HUET, en toch ook weer niet zoo, of hij heeft aan zijne opstellen een eigen *cachet* gegeven, dat hem van dezen op het nadrukkelijkst onderscheidt.

Na verschillende proefnemingen verscheen het eerste bekend gebleven Essay in 1872 in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, welker Redactie jarenlang zijne feuilletons met ingenomenheid aanvaardde; later, in 1888, werd het in gewijzigden vorm herdrukt in den bundel, dien de auteur den eenvoudigen titel van *Studiën*

had gegeven. Het gold ditmaal de Gebroeders VAN HAREN. Behalve de noodige levensbijzonderheden — waarbij POLAK uitvoerig handelend over het beruchte familiedrama niet met VAN VLOTEN en HENRI MOLTZER tot vrijspraak durft concludeeren, maar met HUET, zoowel als met de ouderen gelijk JERONIMO DE VRIES slechts met een *non liquet* eindigt — geeft hij zijne beschouwingen inzonderheid over twee werken van ONNO ZWIER: *Agon Sulthan van Bantam* en *de Geuzen*. Ik kan er niet aan denken die critiek te excerpeeren; slechts dit: hoe nauwkeurig POLAK zijn leven lang te werk gaat, blijkt overal, maar ook reeds hier, p. 79: „Onder de meer dan achtduizend titels van meestal oudere tooneelstukken in den catalogus van de boekerij van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde vermeld, heeft het mij bij nauwkeurig onderzoek mogen gelukken, vóór den *Agon* twee — inderdaad *twee* — tooneelstukken te ontdekken aan de geschiedenis onzer Oost- en West-Indische colonisatie ontleend. En welke stukken!" En verder: hij had van HUET de kunst afgezien om tot het einde zijne lezers vast te houden. Overal heeft hij op artistieke wijze de punten van zijn betoog — laat mij zeggen — verdekt opgesteld. Achtereenvolgens worden zijne troepen in het vuur gebracht: voor gij het blad omslaat, kunt gij niet vermoeden wat het den schrijver zal gelieven u verder mede te deelen, en bij het herlezen moet gij u verwonderen den opzet niet onmiddellijk te hebben geraden: zoo eenvoudig en natuurlijk is alles. Overigens is hij allerminst een bewonderaar van de mode van den dag. „De allermodernste critiek", zoo beweert hij, „die zich zoo ijverig en uitsluitend met het proeven van hart en nieren der schrijvers bezighoudt, dat ze vaak tijd te kort komt tot het aesthetisch toetsen hunner voortbrengselen, heeft mijne onverdeelde instemming niet." Die woorden geven geen onzeker geluid.

Er valt niet aan te denken om alle Essays te bespreken; zelfs uit de allerbelangrijkste moet ik nog eene keuze doen. Laat ik in de eerste plaats de aandacht bepalen bij de behandeling van eenen schrijver, die reeds in den Gymnasiumtijd tot POLAK's geliefkoosde lectuur behoorde. De uitvoerige biografie van LORD MACAULAY samengesteld door GEORGE TREVELYAN, den zoon zijner zeer bijzonder geliefde zuster HANNAH, was, zestien jaar na het overlijden van den beroemden geschiedschrijver, omstreeks het begin van 1876 in het licht verschenen. POLAK wilde wel dankbaar zijn voor den rijkdom van gegevens in de vier Tauchnitz-deeltjes vervat, maar was allerminst voldaan. Aan den oom in allerlei opzicht ongelijk, kan TREVELYAN niet „schrijven": hij geeft lange reeksen van bij-

zonderheden, maar de draad ontbreekt, die die bijzonderheden moet verbinden. Verder neemt POLAK het niet kwalijk, dat TREVELYAN uit den hem toebehoorenden schat van gegevens eene keuze heeft gedaan en uitdrukkelijk verklaart, dat hij hier en daar het gordijn niet heeft weggeschoven; maar wel, dat hij allerlei stilzwijgend voorbijgaat wat dienstig ware geweest om een afgerond en in allen deele begrijpelijk levensbeeld te vormen. Dit stuk was gedateerd Juni 1876, maar het moet later om- en bijgewerkt zijn, want hij verwijlt lang bij eene verdediging van MACAULAY tegen de door ALLARD PIERSON gemaakte bedenkingen in *de Gids* van datzelfde jaar 1876, van 1877 en zelfs van 1886. Het eerste stuk was, evenzeer naar aanleiding van TREVELYAN's boek, door PIERSON in het *Gids*-nummer van Mei 1876 geplaatst. Het spreekt van zelf dat POLAK niet binnen ééne maand het plan om MACAULAY te behandelen kan hebben opgevat en ten uitvoer gelegd. Het blijkt dan ook allerwege dat hij de werken van MACAULAY — ook de op het vaste land weinig verspreide doch zeer belangwekkende *Miscellaneous Writings* — sedert jaren grondig had bestudeerd. Te allen tijde wist hij eenig puntig gezegde van MACAULAY aan te halen en gaarne bedient hij zich van de zinwendingen, die aan den stijl des Engelschmans dat eigenaardig *cachet* geven. Zoo goed als ieder lezer vindt hij in de mededeelingen van TREVELYAN het een en ander dat hij niet kan bewonderen, maar zijne ingenomenheid is tegen die schaduwzijden bestand: MACAULAY blijft zijn held, wat men ook tegen dezen mag aanvoeren. Met PIERSON is het anders gegaan: ook hij had in zijne jonge jaren eene groote bewondering opgevat voor den genialen BRIT, maar TREVELYAN had hem tegen diens bedoeling tot een ander resultaat gebracht. Hij geeft niet zonder eenigen wrevel eene tamelijk scherpe uiting aan zijn gevoel van teleurstelling en zamelt zorgvuldig alles bij elkaar, wat kan dienen om de zwakke kanten van MACAULAY's persoonlijkheid in het volle zonlicht te stellen. Met een enkel woord heb ik indertijd genoegzaam aangeduid — want voor meer was toenmaals ruimte noch gelegenheid — dat ik mij in die hekelende critiek niet kon vinden. Ik wist toen niet, wat ik nu wel weet, dat POLAK kort na het verschijnen van die scherpe aanklacht een protest had wereldkundig gemaakt. Het is zeer merkwaardig twee landgenooten bijna tegelijkertijd dit onderwerp met zoo verschillenden uitslag te zien behandelen. Ik voor mij sta te dezen zeer bepaald aan de zijde van POLAK. PIERSON had — zoo stel ik mij voor — MACAULAY vroeger op al te hoog voetstuk gezet; nu hij bespeurde dat de waarheid niet in ieder opzicht geleek op het ideaal dat hij zich had gevormd, was hij

ontstemd en voelde hij zich gedrongen het werk zijner verbeelding met eigen hand af te breken.

Geen wonder dat POLAK zijne groote ingenomenheid uitspreekt met MACAULAY's *Essays*. Tot eene gezette behandeling is het niet gekomen, maar zie hier een klein gedeelte van den indruk, dien hij van de lectuur had overgehouden: „In hun genre, een zeer beslist negentiende-eeuwsch genre, aarzel ik niet, MACAULAY's *Essays* tot het uitstekendste te brengen, dat er over het geheel tot den dag van heden in geschreven is. Zij zijn geen eigenlijk gezegde wetenschappelijke verhandelingen, magazijnen vol onbekende bouwstof, gedurende menig jaar van taaie volharding aan den duisteren schoot van bibliotheken en archieven ontwoekerd. Niet in het opdelven der ruwe materialen ligt hun verdienste en hun beteekenis. Ze beoogen — wat ik voor mij minstens even hoog schat — niet uitbreiding van ons feitelijk weten, maar schitterende combinatiën, origineele ontleding, diepzinnige gevolgtrekkingen te geven op den grondslag van het bereids bekende. Zij beoogen slechts bemiddelaar te zijn tusschen de mannen der strenge wetenschap en de gejaagde schare der „ontwikkelde lezers"." Ik durf niet meer excerpeeren en het is ook nauwelijks noodig: het is genoeg te zeggen, dat in dit allermoeilijkste genre MACAULAY geenen meerderen kent en ten nauwernood eenen evenknie. Het is licht in te zien dat de groote bewondering POLAK hier en daar geleid heeft tot smaakvolle navolging.

Een van MACAULAY's *Essays*, dat over BACO, maakt dat onze beide landgenooten ten tweedenmale tegenover elkaar komen te staan. W. HEPWORTH DIXON had tegen MACAULAY de verdediging van BACO als mensch op zich genomen. POLAK oordeelt uiterst voorzichtig en gereserveerd. „DIXON's oordeel over den mensch BACO is zoo uitbundig gunstig dat ik, — hoewel niet gaarne oordeel vellende in iets waarvoor ik geen bronnenstudie gemaakt heb noch maken kan, en met erkenning van zijn juister inzicht in de toestanden en stemmingen der eeuw van ELISABETH, — het veel minder waarschijnlijk acht dan dat der tegenpartij." Meer zegt hij niet, ook niet in de tweede uitgave van 1888: hij heeft dus geene aandacht geschonken aan het vijf jaar vroeger verschenen opstel van PIERSON, *Gids* 1883 I p. 334, waarin aan de hand van JAMES SPEDDING de volslagen onbetrouwbaarheid van MACAULAY in zijn oordeel over BACO met verpletterende bewijzen gestaafd wordt. Dezelfde reden die POLAK wederhield een eindoordeel uit te spreken, weerhoudt ook mij; ik zoude alleen zeggen, dat als MACAULAY door SPEDDING van stap tot stap wordt nagerekend, het niet meer

dan billijk zal zijn SPEDDING zelven eenmaal met dezelfde maat te meten.

Maar nu MACAULAY's *History*: hier vind ik ten derden male tegen POLAK PIERSON in het geweer, die thans eenigermate op BAKHUIZEN VAN DEN BRINK als bondgenoot mag rekenen. POLAK kent natuurlijk de geheel eenige beteekenis van RANKE, die door de beide tegenstanders ver boven MACAULAY gesteld wordt, maar toch is MACAULAY hem eigenlijk meer sympathiek: het is eene quaestie van temperament. De bezwaren van BAKHUIZEN aandikkende en verscherpende heeft PIERSON MACAULAY's verhaal nauwkeurig vergeleken, zie *Gids* 1877 II p. 225, met hetgeen RANKE over diezelfde periode heeft te boek gesteld, maar veel onmededoogender dan BAKHUIZEN wijst hij op tal van slordigheden en onnauwkeurigheden, die slechts voor een deel verontschuldigd worden door MACAULAY's onbekendheid met bronnen, die eerst later aan het licht zijn gekomen. Bij de omwerking in 1888 heeft POLAK een en ander moeten kennen, maar hij maakt er verder geen melding van. Dit was de voornaame grief van BAKHUIZEN geweest: „Bij MACAULAY geen voorstelling van die fijne, ontastbare beweegoorzaken, waardoor zich de wereldgeschiedenis van de eene phase tot de andere ontwikkelt en voor welke wij geene andere uitdrukking weten dan de afgetrokkene van *geest des tijds*; van daar bij hem geene rekenschap van die innerlijke noodzakelijkheid, ingeweven in de uitwendige omstandigheden, welke de personen op het tooneel der geschiedenis hunne rol zoo en niet anders dwingen te vervullen: eene hoogere beschouwing der geschiedenis waarin RANKE de onovertroffen meester blijft. MACAULAY bepaalt zich bij de personen zelven als werkers en bedrijvers op het terrein der historie", zie *Studiën* p. 187. Het antwoord van POLAK komt in hoofdzaak hierop neder: „Niettegenstaande het onmetelijke weten aan de bijzonderheden ten koste gelegd, komt ons de gansche engelsche geschiedenis, zooverre RANKE ons die doet bijwonen, als een reusachtig marionettenspel voor, waarbij eenige grootsche ideeën van tegenstrijdigen aard aan de wereldbewegende draden trekken, die een aantal levenlooze en bloedelooze poppen, zoo en zoo genaamd, plotseling te voorschijn roepen, in allerhande bewegingen brengen, en weer even plotseling doen verdwijnen. Maar zoo handelt, naar mijn bescheiden meening, dat raadselachtig wezen niet, mensch genaamd, noch individueel noch collectief, dat wezen, half dier, half geest, met zijn wonderbaarlijke mengeling van logisch — vaak ook van onlogisch — denken, zijne geheimzinnige aspiratiën, en wild opvlammende hartstochten", zie *Studiën* p. 212.

Toch zoude RANKE niet gerechtigd zijn geweest aanmerking te maken op deze teekening zijner methode: immers den 21sten December 1885, op zijn negentigsten verjaardag, sprak hij zelf: „Dit is juist het eigenaardige, dat het algemeene streven van den tijd een oneindigen invloed op alle medelevenden uitoefent, en dit niet slechts door persoonlijke aanraking, maar door den gang van zaken in het algemeen, door den stroom der tegenstrijdige elementen van het uitwendige en inwendige leven, die nu met elkander in botsing, dan weer naar vereeniging en samenwerking strevende, de levenskracht ontwikkelen en haar richting bepalen." Ik neem de nabetrachting ter hand, die ROBERT FRUIN op deze woorden heeft geleverd, zie *Gids* 1886 I p. 495: alleen deze woorden veroorloof ik mij hier aan te halen: „Voor ons, die in de geschiedenis der menschheid meer opmerken dan de uitwerking van kracht, en voor meer belangen dan die van den Staat hart hebben, blijven uit dien hoofde RANKE's geschriften, hoe schoon ook, steeds onvolledig en onbevredigend." Dat was, zie ik wel, een woord POLAK naar het hart gesproken. Merkwaardig is de vergelijking van twee schrijvers van naam, ik bedoel PIERSON en POLAK, die beiden zijn begonnen met vrijwillig te buigen voor de geheel eenige bekoring, die van MACAULAY uitging. Later worden zij gewezen op ernstige tekortkomingen van den hoog vereerden meester; als dan de oogen opengaan, verzuurt de ingenomenheid des eenen tot nauwelijks gemotiveerde minachting en MACAULAY wordt hem — 't is zijn eigen woord — als een uit de „Filistijnen." Daarentegen wenscht POLAK nooit te vergeten het letterkundig genot, dat die geschriften hem eenmaal hebben geschonken. Hij vindt slechts „een reden om eerlijk en onpartijdig goed te stellen tegenover kwaad en gebrek tegenover deugd, en, als de schaal overslaat ten goede, ons te verblijden, zooals — volgens de dichterlijke legende der Rabbijnen — de engelen des Hemels zich verblijden, wanneer een ziel vrijgesproken wordt voor den rechterstoel van haren God."

Een der schitterendste *Essays* die ik heb te vermelden, is buiten kijf dat over MULTATULI. Ik wil niet ontkennen dat ik over dezen, en vooral aan de hand van zulk eenen welonderrichten gids wel iets op het hart heb. Zoo werd hij, na het door hem met overhaasting uitgelokt conflict, niet gelijk te verwachten was voor geruimen tijd op non-activiteit gesteld, maar met buitengewone welwillendheid van de zijde der hooge Regeering onmiddellijk in zijnen rang van Assistent-Resident overgeplaatst naar Ngawi. Tot mijne teleurstelling glijdt POLAK en anderen vóór hem en na hem over dit beslissend moment zachtkens heen. Ook voor de beoor-

deeling van de houding der Regeering is dit punt toch van overwegend belang.

Evenwel niet over MULTATULI heb ik te spreken, maar over POLAK, en zoo moet ik mij tot een paar citaten beperken, die den schrijver in zijne eigenaardigheid kenmerken. Het eerste vind ik p. 294: „Hij dwaalt, die den oorsprong van de wereldbewegende denkbeelden der wijsbegeerte uitsluitend of voornamelijk aan de werking van het koel ontledend verstand toeschrijft. Zij zijn, als de volheid des tijds gekomen was, *uit intuïtie geboren*. Zij zijn lichtende visioenen geweest, aan uitgelezen geesten in hun geheel geopenbaard, geen redeneeringen op grond van bedachtzaam opklimmen van het bijzondere tot het algemeene geleidelijk ontwikkeld. En geen gering aandeel in het veldwinnen hunner heerschappij hebben te allen tijde de groote dichters gehad, de door heilige ontzetting aangegrepen *zieners* der oudheid." Tot datzelfde geslacht zal dan ook MULTATULI hebben behoord en wij constateeren daarbij wat beteekenis POLAK aan de intuïtie toeschrijft: hij mag zich wel bewust zijn geweest, hoeveel hij zelf aan die heerlijke eigenschap verschuldigd was.

Een paar bladzijden verder, p. 298, handelt hij over den strijd van MULTATULI tegen het Christendom en religie in het algemeen; voor hem als Israeliet mag het lastig genoeg zijn geweest hier uitspraak te doen zonder bekrompen te schijnen of aanstoot te geven, waar het allerminst in zijne bedoeling lag. Hij laat zich aldus hooren: „voorloopig zijn mijne sympathiën geheel en onverdeeld voor den — zij het zeer onvolmaakten — leekenstaat, die, overtuigd dat de absolute waarheid, naar het schoone woord van LESSING, niet voor den mensch is, in den onbekrompensten zin ieder vrijheid laat *selig zu werden nach seiner Façon*". Men kan hem moeilijk kwalijk nemen, dat hij naar het woord van FREDERIK DEN GROOTE zich van de quaestie afmaakt: eene andere oplossing kon van hem moeilijk verwacht worden.

Eindelijk, wat dunkt u van de peroratie, p. 307, waarvan ik een paar regels afschrijf: „De roeping van MULTATULI was die van den profeet. Zijne stem, die van den boetgezant. En doordringender als een bazuin schalt zijn kreet ons in de ooren, zijn: bekeert u, gij tragen en zelfzuchtigen der aarde! Niet voor genot alleen, niet voor vadsig voortteren op de inspanning van vroegere geslachten zijt gij hier. Arbeidt, denkt, zoekt, twijfelt, ontwikkelt u en anderen." Thans, na twintig jaar, is op deze vlammende woorden lang het zegel gezet. En toch, dit zal mijn laatste citaat uit dit veelszins merkwaardige opstel zijn: „Voor jonge menschen en niet- of half

ontwikkelden zijn MULTATULI's werken — de *Ideeën* vooral — eene veelszins gevaarlijke lectuur. Doch mijne vrees voor eenigen beduidenden invloed er van ten kwade wordt vrij wel getemperd door de overtuiging, dat ze verre boven de bevatting der menigte gaan." De uitwerking van dit denkbeeld moet ik noodwendig aan hare plaats laten.

Na het verschijnen der *Studiën* in 1888 vinden wij POLAK onder de geregelde medewerkers aan *de Gids*. Hier wensch ik de aandacht te vestigen op de uitvoerige verhandeling: *Tweeërlei Letterkundige kritiek*, die over twee nummers van het tijdschrift verdeeld, niet minder dan 113 bladzijden telt. Het herlezen van deze beschouwing is mij een letterkundig genot, maar ik heb eenig bezwaar tegen den titel. Blijkbaar had de auteur zich voorgenomen eene vergelijking te maken tusschen POTGIETER en HUET, maar onder het uitwerken heeft zijn plan zich verschoven. Hij geeft van het eenmaal gekozen standpunt eene grondige beschouwing over HUETS leven en werken, maar halverwege gekomen herinnert hij zich POTGIETER en nu wordt deze alleen en uitsluitend als criticus beoordeeld, waarbij hij voelbaar maakt, dat, wat HUET zelf moge beweren, de oudere vriend verre en verreweg de mindere is. Het betoog is verrassend en, naar het mij toeschijnt, afdoende; het blijft alleen de vraag of de schrijver niet beter gedaan hadde om ditmaal van POTGIETER te zwijgen en alleen te spreken over den persoon, voor wien hij zoo warme sympathie gevoelde.

Ieder weet dat over HUET zeer verschillend geoordeeld wordt; bij sommigen is hij een der schitterendste verschijningen in onze letterkunde; anderen kunnen hunne antipathie nauwelijks in voegzame bewoordingen omzwachtelen. Voor mij, ik erken het, die HUET zeer heb liefgehad, strekt het tot groote voldoening dat POLAK, die HUET slechts eenmaal vluchtig ontmoet heeft, uit de zorgvuldige lectuur zijner werken zulk eenen bevredigenden indruk heeft behouden. In de hoofdzaak heb ik op zijne teekening geene aanmerking te maken: wel op enkele bijzonderheden. Het verbaast mij dat POLAK, die uitsluitend op schriftelijke bescheiden moest afgaan, niet meermalen mij onbevredigd laat. Hij is allerminst bang om af te keuren wat afkeurenswaardig is, en zijne kritiek op de *Nationale Vertoogen* is volkomen te recht lang niet malsch. Maar waarom een vergoelijkend woord gesproken over de voorwaarden, waarop HUET naar Indië getrokken is? Gelukkig dat, tegenover deze zeer bedenkelijke handelwijze, HUETS vrienden zooveel beminnelijks kunnen stellen, zij die ook wel weten dat hij, volgens de uitdrukking van iemand, die waarlijk wel tot oordeelen bevoegd

was, toch eigenlijk te allen tijde *bon enfant* is geweest. Vervolgens vermoedt POLAK, dat HUET volgens zijne eigen uitlatingen als predikant te Haarlem nooit hart heeft gehad voor zijne betrekking. Ik verbeeld mij van zeer nabij te weten, dat deze opvatting, althans gedurende het eerste half dozijn jaren, volstrekt onjuist is; de *Kanselredenen* zijn daar om, zooveel verlangd, mijne opvatting te staven [1]). Wel is het waar dat de prediker zeer spoedig de Waalsche kerk had leeren beschouwen als een dood lichaam, dat nog altijd een weerzinwekkend schijnleven vertoonde; wel knelde hem de band, dien hij vóor den tijd niet wilde verbreken; wel bleek het hem, dat hij om redenen te veel om te noemen, ook in eene Hollandsche gemeente niet ten volle op zijne plaats zoude zijn geweest; ook kon hij het zeker niet helpen, dat eene poging om als predikant naar Oost-Indië te worden gezonden, tengevolge zijner zeer geprononceerde richting moest mislukken; maar met zijne prediking zelve was het hem geruimen tijd hooge ernst: ik vermeet mij te gelooven, dat ik daarover kan oordeelen. Heeft hij later zijne werkzaamheid als herder en leeraar moedwillig geridiculiseerd? Ongetwijfeld; maar de waarheid verschuilt zich slechts onvolkomen onder de opzettelijke overdrijving: dat geeft POLAK zelf toe. Natuurlijk is HUET, evenals iedereen, in den loop der jaren veranderd; maar het is eenvoudig niet waar, dat hij eene streep heeft willen halen door hetgeen hij in kerkelijke betrekking gedaan had. Vooral in jonger jaren had hij dikwijls een ondeugend en weinig prijzenswaardig vermaak om boeren en buitenlui in woorden of daden op opzichtige wijze te ergeren: daartoe behooren de zinsneden die POLAK uitschrijft p. 39: zij zijn bekend genoeg. Maar aan den criticus zelven is het niet ontgaan, dat HUET eene caricatuur van zijn eigen werk levert. Veel leerzamer en dieper gevoeld zijn de kenmerkende passages, die POLAK uitschrijft p. 52, en waarop ik bij eene andere gelegenheid ook reeds de aandacht vestigde. Zeker zoude HUET later niet verlangd hebben nogmaals den kansel te beklimmen, en men zoude het hem vermoedelijk ook niet vergund hebben; maar, wat er ook mocht gebeurd zijn, op den bodem zijns harten is hij, evenals ALLARD PIERSON, belangstellend blijven luisteren: ik meen in dien zin dat de zuiver als wetenschap beoefende theologie tot den einde toe voor hem de grootste aantrekkingskracht behouden heeft. Maar men moet HUET zeer goed gekend hebben, om dit in te zien of toe te stemmen.

Ik behoef het uitvoerig opstel van POLAK niet van het begin tot

---

[1]) Men kan hier vergelijken A. PIERSON. *Verspreide geschriften* I. 1. p. 377.

het einde te doorloopen: ik vind zeer veel, dat mij voorkomt juist opgemerkt en uitnemend goed gezegd te zijn. Hij is de navolger van HUET, dien hij zoozeer bewonderde, maar hij volgt zelfstandig en er is een voelbaar verschil. Als HUET een geestigheid in den zin kwam — en dat gebeurde ieder oogenblik, — dan kon hij die niet voor zich houden, al had hij daarmede het leven van eenen vriend kunnen redden; nauwelijks bewust van het leed dat hij soms veroorzaakte, noemde hij dat „goedmoediglijk schertsen": zulke aanvechtingen heeft POLAK nooit gekend. Bij hem kruiste geen „daemonische trek zijne natuurlijke goedhartigheid", zooals hij dat, p. 318, bij HUET constateert. In de litteratuur had HUET hartstochtelijk lief en haatte hij krachtig, p. 308; POLAK heeft alleen gesproken over de schrijvers die hij vereerde; wat hij minachtte, heeft hij in zijne kritieken met geenen blik verwaardigd. En verder: beiden hadden eenen eigen stijl, dien wij met warme ingenomenheid bewonderen en die den lezer vasthoudt. HUET heeft niet zelden iets gemaniereerds en zijn Hollandsch is enkele malen vertaald fransch: die fout vindt men begrijpelijkerwijs bij POLAK niet. Eindelijk, want het wordt hoog tijd deze parallel te eindigen, POLAK spreekt ergens, 't is p. 305, van HUET's „litterair-historische bijziendheid: hij zag onnoemelijk veel, naar de wijze der myopen veel te scherp, maar slechts één ding te gelijk." Zulk eene geestelijke bijziendheid is POLAK vreemd: voor hem was deze letterkundige kritiek eene verpoozing van zijnen hoofdarbeid, het werk van snipperuren, niet als voor HUET de studie, die zijnen geest zonder ophouden bezig hield. Hij had eene ongeloofelijke menigte moderne litteratuur in zich opgenomen, maar deze stond hem te allen tijde klaar en duidelijk voor den geest: de bewijzen zijn voor het grijpen. Wij leggen zijn werk neder met de verzuchting: hadde hij slechts meer geleverd!

Het laatste opstel aan moderne letterkundige kritiek gewijd, handelt over ERNEST RENAN en werd opgenomen in *de Gids* 1893 III. Na dezen heeft POLAK niets meer in het genre geleverd, maar is kort daarna naar Groningen vertrokken. Ik zal het *Essay* slechts kortelijk vermelden, ofschoon het wel der moeite waard ware wat langer bij die belangwekkende honderd bladzijden stil te staan, want het is de diepst doordachte studie van des schrijvers hand. De meeste werken van RENAN worden gekenschetst, nadat hun inhoud in vogelvlucht is medegedeeld: ik sla dit alles over, om alleen te vragen hoe de innigste zielsovertuiging van POLAK zelven mag geweest zijn. Het is intusschen niet gemakkelijk deze op het spoor te komen, want hij blijft overal de criticus van RENAN en

laat zijn eigen persoonlijkheid zoo goed als nooit aan het woord komen. Hij begint met de analyse van *l'Avenir de la Science*, het werk van RENAN's jeugd, dat deze eerst na veertig jaar het licht heeft doen zien. POLAK is vol bewondering over dit boek van eenen vijf-en-twintigjarige, maar na zijne bezwaren tegen de theorie des schrijvers te hebben uiteengezet, zegt hij, sprekende van het jaar 1848, waarin RENAN zijne ongemeene denkbeelden te boek stelde, *Gids* l.l. p. 298: „Onder den invloed der wonderen, door het menschelijk denkvermogen gevonden en gewrocht, had zich het dogma gevestigd der almacht van het verstand, en van zijne allesoverheerschende beteekenis voor onze ontwikkeling. Te beschaven gold als het hoofddoel van alle menschelijk streven. Kennis zou niet slechts macht, maar ook deugd baren. — Dit was eenzijdigheid, en wij hebben er ons weldra van losgemaakt. — Inplaats der bevrijding van den mensch door de wetenschap, gelooven wij thans aan zijne wedergeboorte door de kunst. Inplaats der hersenen heerschen thans oppermachtig de zenuwen. Eenzijdigheid voor eenzijdigheid kies ik voor mij de oude. — Strekt niet de eerzucht der gevoelsmenschen zich niet verder uit, dan om een zenuwzwak leven te besluiten met wat bij deze lieden een schoone dood heet te zijn? Waarlijk, RENAN heeft welgedaan, met op zijnen ouden dag zonder vrees voor spotternij de idealen zijner jeugd aan het licht te brengen". Dan komen de *Origines du Christianisme* aan de beurt, waarbij de parallel met MOMMSEN niet het minst de aandacht trekt, p. 320: MOMMSEN, wiens hoofdtaak de staatkundige geschiedenis is, teekent de maatschappij hoofdzakelijk in hare bovenste laag, in hare regeerders en leidslieden, terwijl RENAN, die de godsdienstige bewegingen en vervormingen dier tijden wenscht in het licht te stellen, ons naar beneden voert, naar de nederigen van geest en de kleinen in stand. En nu wil het mij althans voorkomen dat, vergeleken met de geweldige dichterlijke begaafdheid, waarover MOMMSEN beschikt, de artist RENAN uit de hand valt. *L'Allemand à la main rude et pesante*, zooals een van RENANS landgenooten den grooten meester der oude geschiedenis betitelde, beschikt over een kapitaal van poëzie en plastiek, waar tegenover dat van den franschen auteur slechts een bescheiden figuur maakt".

Nog veel merkwaardiger zijn de beschouwingen over de *Histoire du peuple d'Israël*, waarbij licht wel het meest zal treffen deze uitspraak, p. 515, waar hij over de profeten komt te spreken en tegen deze bezielde mannen partij neemt voor het inzicht der door hen met afkeer bejegende wereldlingen en offerbrengers. „De maatschappij bestaat nu eenmaal niet, en kan niet bestaan, uit louter wijzen en

braven. Misschien zouden enkele volmaakte wijzen den staat, enkele volmaakte braven elken godsdienstvorm kunnen missen, de overigen noch den een noch den ander. En kan de staat bestaan zonder eenige ongelijkheid, de godsdienst zonder althans ettelijke symbolen? De ervaring van vele eeuwen heeft tot dusverre tegen hunne utopiën uitspraak gedaan".

Eindelijk komen nog ter sprake de *Souvenirs d'Enfance et de Jeunesse*, benevens de vier wijsgeerige drama's. Als bij uitstek karakteristiek — want het is mij, zooals van zelf spreekt, om POLAK en niet om RENAN te doen — schrijf ik dit slotoordeel af, p. 544: „Ik ben overtuigd dat RENAN, door op deze wijze aan enkele zijner lievelingsdenkbeelden een uitgebreider gehoor te willen verschaffen, aan de jongelings- en vrouwenwereld een slechten dienst heeft bewezen, die niet geheel opgewogen wordt door zijn verdiensten jegens de dramatiek van zijn land. Mij komt het voor dat hij zijn volgelingen niet een versterkenden drank heeft gereikt, maar in fijn geslepen bokalen een dier koppige wijnen, die met hun onschuldig schijnende zoetheid het hoofd zwaar en de spieren machteloos maken. En ik waag het er op, ter wille van dit oordeel door de gallomanen onder mijne landgenooten als botterik en boeoot aangezien te worden".

Al de geschriften, die ik tot nu toe genoemd heb, zijn te Rotterdam opgesteld, waar POLAK, gelijk ik reeds verhaalde, docent was aan het Erasmiaansch Gymnasium, en een jaar of wat later tot conrector is opgeklommen. Aan zulk eene inrichting in eene aanzienlijke stad verbonden te zijn, is in vele opzichten een onschatbaar voorrecht. Terwijl ik dit bedenk, komt mij van zelf voor den geest het beeld van den man, die gedurende het eerste jaar mij de Latijnsche declinaties en conjugaties heeft ingestampt. LAURENS REINHARD BEYNEN, die in 's-Hage nog niet is vergeten en in Dr. DYSERINCK zijnen biograaf heeft gevonden, was in 1838 op zeven-en-twintigjarigen leeftijd te 's-Hage, zijne geboortestad, als tweede *praeceptor* aangesteld. Ik werd zijn leerling in het volgende jaar. Het dertigtal elf-, twaalfjarige discipelen zouden bij BEYNEN onderricht ontvangen in Latijn, Hollandsch, Vaderlandsche Geschiedenis en Aardrijkskunde; alleen Fransch en rekenkunde waren aan vakleeraren toevertrouwd. Dat was juist wat BEYNEN verlangde: hij was iedere week een vrij aanzienlijk aantal uren met ons troepje bezig en kon dus eenen invloed uitoefenen, die bij het tegenwoordig vaksysteem onbereikbaar is. Zijne voorliefde was de vaderlandsche geschiedenis; maar daarom zoude hij toch het Latijn nooit verwaarloosd hebben. Hij bedoelde eigenlijk iets anders: hij wilde niet alleen onderwijzer, maar ook opvoeder zijn, en dat kon hij blijven,

hetzij hij Latijn onderwees of netten knoopen. Het komt daarop aan, dat de leerling ettelijke uren daags doorbrenge in het gezelschap van eene edeldenkende persoonlijkheid, zooals BEYNEN was. En om te slagen vereenigde hij nog zooveel meer: hij bezat een fiere, slanke gestalte, schoongevormde gelaatstrekken, eene klankvolle stem; hij had in ongewone mate de gave van improviseeren geoefend en als eigenaar van het oorspronkelijk buitengoed Carolinenburg, dat door de zuster van WILLEM V gesticht was, was hij, gelijk ieder Hagenaar wist, iemand van aanzienlijk fortuin, die zijne betrekking aanhield, ja omdat hij niet laten kon met de jeugd te verkeeren. In het gezelschap van meerbejaarden imponeerde diezelfde jongeman evenzeer, gelijk ik het in mijne vroege kindsheid bij mijne ouders aan huis, natuurlijk zonder het te begrijpen, zoo dikwijls had bijgewoond en het tot op dezen dag in mijn geheugen gegrifd staat. Zelf een leerling van NOORTHEY was BEYNEN in eminenten zin een paedagoog of, laat ik het liever bij het ontbreken van eenen Hollandschen naam in het Hoogduitsch zeggen: hij was op ende op een *Schulmann.*

Was POLAK ook een *Schulmann?* Het toeval heeft gewild, dat ik als gecommitteerde bij de eindexamens niet minder dan vier malen gelegenheid heb gehad hem aan het werk te zien. Na mijne herhaalde ondervinding durf ik wel openlijk uitspreken, wat ik in particuliere gesprekken dikwijls heb beweerd, dat ik zoo goed als alle Nederlandsche gymnasiën als gecommitteerde had leeren kennen, maar dat in dien tijd, die nu reeds een twintigtal jaren achter mij ligt, onder die alle het Erasmiaansch gymnasium eene der allerbeste plaatsen bekleedde: ik voeg er tot mijn genoegen bij, dat volgens bevoegde getuigen onder eenen anderen rector de toestand evenzoo is gebleven. Hoe waren de vorderingen der leerlingen in het Grieksch? Er heerschte onder hen een studieuse geest en de overgroote meerderheid voldeed met ruimte, natuurlijk niet aan de dwaselijk opgevoerde wettelijke eischen van het examen, maar aan hetgeen in billijkheid kon gevorderd worden; ja zelfs kwam het voor, wat mij niet dan hoogst zelden elders gebeurde, dat ik met leedwezen hoorde dat deze of gene in theologie of rechten zoude gaan studeeren, terwijl hij zoo deugdelijk was voorbereid voor de studie der letteren. Gij kunt zeker zijn, M. H., dat POLAK zijnen plicht getrouw vervulde, maar of hij zijn hart daarbij had, durf ik wel betwijfelen. Met een zuurzoeten glimlach schreef hij in 1871 het woord van HEINRICH HEINE af: „Handwerker oder Philologe soll man werden; — man wird zu allen Zeiten Hosen brauchen, und es wird immer Schulknaben geben, welche Deklinationen und

Conjugationen brauchen." In 1889 schrijft hij in zijn kort woord op het vernemen der tijding van COBETS overlijden, dat deze „nooit is gedwongen zijne vlucht te knotten in gymnasiaal onderwijs, het gewone toevluchtsoord voor hen die hier te lande in de letteren studeeren." Weder een paar jaar later roept hij uit: „Wie ook in ons gezegend vaderland tot aanzien klimme of tot aan den elleboog in het goud taste, de letterkundige is en blijft de oude knecht." Als hij leest dat RENAN in zijne jonge jaren *répétiteur* is geweest om niet te verhongeren, en op zijn slaap en vrijen tijd de weinige uren moest uitkoopen voor studie en schrijven, roept hij uit, *Gids* 1893 III, p. 294: „O staat der toekomst, waarin de geleerde desnoods liever door handenarbeid in zijn onderhoud zal kunnen voorzien, dan door aankomende knapen te drillen, terwijl de geest haakt naar de noodige vrijheid om zich met de verhevenste bespiegelingen ongestoord bezig te houden!" In zijne Intree-Oratie te Groningen spreekt hij tot de studenten aldus: „Ik wil hopen, zal er althans ernstig voor waken, dat meer dan een kwart eeuw onder gymnasiasten gesleten mijn geest niet tot schoolschheid zal hebben verkneed." En in een particulier schrijven noemde hij een jaar of wat later de betrekking van docent aan een gymnasium *a drudgery*.

Het verwondert mij niets: de post te Rotterdam was voor POLAK's physieke krachten te zwaar; hij wilde ernstig blijven doorstudeeren, natuurlijk in de klassieke, maar, gelijk wij gezien hebben, insgelijks in de nieuwere letterkunde en verder werden zijne spaarzame vrije uren nog geknot door de harde noodzakelijkheid van privaatlessen te geven. Daarbij wat teleurstelling! Tot viermaal toe moest hij het aanzien dat een zijner ambtgenooten Rotterdam met uitgebreider werkkring verruilde! Zoude hij dan nooit aan de beurt komen? Eerst in 1898 was er uitzicht dat een Grieksche katheder zoude vaceeren; maar dan zoude hij 54 jaar oud zijn en mogelijk wel moeten wijken voor eenen jongeren mededinger. Eindelijk viel hem in 1892 de onderscheiding te beurt opgenomen te worden onder de *Academici Regii*, eene onderscheiding te eervoller omdat zij slechts bij uitzondering aan gymnasiaal-docenten wordt verleend: hij mocht nu wel hopen bij eene volgende vacature ernstig in aanmerking te komen. En die vacature kwam spoediger dan hij had kunnen verwachten, toen in den zomer van 1894 mijn vriend TJALLING HALBERTSMA door eene beroerte plotseling geveld werd. Binnen het half jaar was POLAK te Groningen zijn opvolger; er was stellig niemand in den lande om hem die plaats te betwisten. Maar hij was inmiddels vijftig jaar geworden.

Spoedig volgde de Intree-Oratie, op 8 Dec. 1894, over *de*

aesthetische waardeering der Grieksche letteren. Er valt over dit onderwerp zooveel te zeggen en het is tallooze malen behandeld in lijvige boekdeelen. De redenaar moest beknopt blijven en heeft in weinige bladzijden samengeperst wat nadere uitwerking dringend vereischte. Wat zoo kort mogelijk gezegd is, kan ik op mijne beurt niet weder excerpeeren: er zoude ten slotte weinig meer overblijven dan de waardelooze opvatting, dat de aesthetische waardeering in den loop der eeuwen telkens en telkens gewijzigd is en eerst onze tijd, zoo de schijn ons niet bedriegt, geleerd heeft hoe wij op wetenschappelijken grondslag het schoon der Grieksche letteren behooren op prijs te stellen. Laten wij volstaan met de opmerking dat Polak voor eene korte pooze den werkkring had gevonden, waartoe zijn aanleg hem bestemd had. Het was niet te verwachten, dat hij een aanmerkelijk aantal toehoorders zoude tot zich trekken, zooals onder heel wat gunstiger omstandigheden Cobet jarenlang gehad heeft; maar wel weet ik, dat Polak in gelukkige samenwerking met zijne ambtgenooten den stoot heeft gegeven tot meer dan eene dissertatie van blijvende waarde. Buitenlandsche uitgevers hebben hunne persen ter beschikking gesteld van de oud-kweekelingen der Groningsche Universiteit; hij zelf zag blijkbaar op tegen de *drudgery* — om zijn woord te gebruiken — van het bezorgen eener nieuwe editie. Van tijd tot tijd leverde hij in het *Museum* eene meest zeer korte recensie van een nieuw verschenen werk op het gebied der oude letterkunde, ook in de *Mnemosyne* of elders eene tekst-critische bijdrage. Al die stukken zijn de vrucht van ernstige studie, maar zij bevredigden hem niet of nauwelijks. De photografische reproductie van den *Codex Ravennas* van Aristophanes had hij dankbaar ter hand genomen en met zorg vergeleken, maar boeien?.... neen, dat vermocht zulk werk niet. En de eigenlijke tekstcritiek? Zeker, hiertoe was hij voorbereid als weinigen, wat kon niet verwacht worden van den auteur der *Curae Secundae!* Doch er was eene overweging die hem vleugellam maakte; het blijkt o. a. vrij duidelijk uit zijne allerlaatste bijdrage. In de drie ons omringende rijken, doch vooral in Duitschland, is de behoedzaamheid aan het woord en van daar is zij ook tot ons overgewaaid, sedert het aantal der getrouwe volgelingen van Cobet zoo aanmerkelijk gedund is. Die behoedzaamheid bestaat daarin, dat men ook aan de meest evidente verbeteringen geene plaats in den tekst gunt, maar ze of in eenen vergeten hoek wegmoffelt, of dikwijls in het geheel niet vermeldt, omdat.... ja, omdat het mathematisch bewijs der juistheid eener correctie niet licht kan geleverd worden, tenzij men de voorgestelde lezing elders in een

handschrift terugvindt, in welk geval de conjectuur natuurlijk overbodig wordt. POLAK had dit al zoo dikwijls bij anderen waargenomen en was er niet op gesteld het ook zelf te ondervinden. Hij had de noodige voorstudiën gemaakt, gelijk dit bijv. voor Lysias en M. Aurelius inzonderheid in het oog springt; maar als hij zich aan het uitwerken zijner aanteekeningen zet, ontzinkt hem de vereischte opgewektheid en laat hij zijn werk halverwege liggen. Geen wonder dat hij zich bij voorkeur wendde tot den arbeid, dien hij zoo uitnemend verstond: het mededeelen der resultaten van zijne critiek in verhandelingen van semi-populairen vorm en in den trant zijner *Essays* over moderne letterkunde. Laat ik er enkele opnoemen, die voor een deel ook in deze zaal zijn voorgedragen: naar volledigheid behoef ik hierbij niet te streven. Alles en alles tel ik er dertien, waarvan ik twee of drie meer of min opzettelijk wil ter sprake brengen.

Den 25sten October 1889 was COBET overleden en reeds in het volgende Decembernummer van *de Gids* ontvingen de lezers eene tamelijk uitgebreide biografie. Het is onbegrijpelijk, hoe POLAK in weinige dagen die beschouwing op het papier heeft kunnen brengen: niet alleen moet hij de omvangrijke werken van COBET herhaaldelijk hebben gelezen en overdacht, maar het blijkt onwedersprekelijk dat wat hij eenmaal in zich had opgenomen, hij ook later zich levendig voor den geest kon brengen en daarvan een oordeelkundig gebruik maken: ik sta verbaasd en mis niets van hetgeen voor den *general reader*, dien hij zich voorstelt, wetenswaardig is. Toen ik later zelf COBET's werkzaamheid met grooter uitvoerigheid wenschte na te gaan, moest ik bij mijzelven erkennen, dat ik geene wezenlijke trekken had toe te voegen aan het beeld, dat hij met zoo groote kunst had ontworpen. Onze opvatting van COBET's geniale persoonlijkheid is vrij wel identiek. Iets later kwam POLAK op dit onderwerp terug, *Gids* 1891 II p. 548, toen hij de juist uitgekomen *Briefwisseling van Cobet aan Geel* zich ter beschouwing had gekozen in de allereerste dagen na de verschijning van dit lijvig boekdeel. Wat mij nu inzonderheid treft, is de rustige onpartijdigheid, die zich niet laat verleiden tot overschatting van den hoogvereerden doode, maar ook in bijzondere mate de ἀκρίβεια, die den philoloog kenmerkt. Met groote piëteit weet hij waar het pas geeft, de aandacht des lezers ook bij het kleine te bepalen: het is zijn geheim hoe hij een hoog standpunt kan innemen, en tegelijkertijd met microscopische nauwkeurigheid te werk gaan. Eigenaardig zijn die beide stukken in de hoogste mate.

Epische Bespiegelingen is de titel eener zeer uitvoerige verhan-

deling, die opgenomen werd in *de Gids* 1890 III, en, in overeenstemming met de richting van dat tijdschrift eenen halverwege populairen vorm heeft. POLAK had dit onderwerp aangevat naar aanleiding van VOSMAER's vertaling van HOMERUS en van de studiën van BUSKEN HUET en van ALLARD PIERSON over den dichter. Hij brengt den lezer op de hoogte van hetgeen de philologen nu sedert ruim honderd jaar de nog altijd niet opgeloste Homerische kwestie noemen en, na het verloop van den strijd der meeningen in hoofdtrekken te hebben geschilderd, komt hij voor zich tot het resultaat, dat inzonderheid de Ilias uit eene kleinere kern tot den tegenwoordigen omvang is uitgebreid, maar hij wanhoopt blijkbaar om met toereikende waarschijnlijkheid nader aan te duiden, waarin die kern bestond. Veel belangrijker is de zeer schoone en uitgewerkte beschrijving van den beschavingstoestand ten tijde dier Homerische helden: eene beschrijving, waarbij niet alleen gebruik wordt gemaakt van de gedichten zelven, maar ook van de gegevens, die de archaeologie in de laatste jaren verschaft heeft: ik vestig op dit gedeelte zeer bijzonder de aandacht. Ook de beschouwing over het dubbel aspect, waaronder de goden door HOMERUS worden ten tooneele gevoerd, is der overweging overwaard. Slechts ééne bijzonderheid verwondert mij zeer: POLAK is overtuigd dat de Trojaansche oorlog gedacht moet worden gevoerd te zijn *na* de Dorische volksverhuizing; deze nieuwe theorie van ERNST CURTIUS is, meen ik wel, thans weder prijsgegeven.

Zes jaar later kwam hij op dit onderwerp terug in eene voor deze vergadering bestemde spreekbeurt. Nu krijgen wij een streng wetenschappelijk betoog, dat waarschijnlijk voor hen, die aan de quaestie vreemd mogen geweest zijn, moeilijk zal zijn gebleven om te volgen, hoezeer de spreker zich ook hebbe beijverd om algemeen verstaanbaar te zijn. Het hoofdresultaat kan ik wel in twee woorden in herinnering brengen: zoo Ilias als Odyssee hebben zich uit eene korte kern ontwikkeld, maar er is groot verschil: bij de Ilias hebben wij veel vasteren grond onder de voeten dan bij de Odyssee. Reeds jaren te voren had ik gezocht naar eene fout in de compositie van de Ilias, die onwedersprekelijk genoeg zoude zijn, om verdere combinaties daarop te durven bouwen; want al de tot nu toe opgemerkte onregelmatigheden leken tezamen van groot, maar ieder afzonderlijk van weinig gewicht, temeer daar het partieel onderzoek telkens uitliep op tegenstrijdige uitkomsten. Ik had er op gewezen, dat in onze Ilias Hector na zijn beroemd afscheid van Andromache des avonds weder bij zijne vrouw terugkomt: eene fout die ik oordeelde dat een groot dichter onmogelijk kon begaan, gelijk zij

dan ook door SCHILLER in zijne bekende navolging uitdrukkelijk is vermeden. Na de bestrijding van dit argument door ALLARD PIERSON zoude ik er wel niet langer vast op durven rekenen, maar het schijnt mij toch altijd geschikt om ten minste als voorloopige hypothese dienst te doen. POLAK geeft mij gelijk en in verband met tal van andere beschouwingen stelt hij zich het groeien van de Ilias ongeveer voor, zooals het door mij en daarna door W. CHRIST was aangenomen. Met de Odyssee is het veel bezwaarlijker een vast punt van uitgang te vinden. POLAK verwijst naar Odyss. θ 443, waar de woorden der koningin Arete terugslaan op hetgeen Ulysses eerst later *zal* verhalen aangaande zijne metgezellen, die, terwijl hij sliep, den zak hadden geopend, dien de god der winden hem had toevertrouwd. Aardig gevonden; maar alles hangt hier af van de beteekenis der partikel αὖτε, waaromtrent ik minder gerust ben. Doch laat het zijn, dat deze episode verplaatst is en oorspronkelijk eerst in een later boek te huis behoort, dan zie ik nog niet welke gewichtige gevolgtrekkingen daaraan kunnen worden vastgeknoopt. Maar dit neemt niet weg, dat deze verhandeling die van kolossale belezenheid getuigt, blijvende beteekenis heeft. POLAK wanhoopt niet dat eenmaal in deze duistere materie zich eene *communis doctorum opinio* zal vormen. „Evenwel slechts op deze ééne voorwaarde, dat streng onderscheiden worde wat bestendig is dooreenverward. Het zijn twee verschillende arbeidsvelden, eensdeels het onderzoek naar de herkomst, de oorspronkelijke gedaante en de vervormingen der mythen en sagen, waaruit onze Ilias en Odyssee na een ontwikkelingsproces van vele eeuwen eindelijk zijn voortgekomen, het onderzoek derhalve naar de *Quellen* beider gedichten, gelijk men ginds zegt, en anderdeels het streng philologisch onderzoek naar hun samenstelling".

Dit was de tweede voordracht in onzen kring geweest; reeds een paar jaar te voren had hij ons onderhouden over de Hecale van Callimachus. Men kent in het algemeen het onderwerp van dit lang verloren gedicht. De dichter wist daarin te verhalen, dat Theseus op zijnen tocht tegen den stier van Marathon gedurende den nacht zijnen intrek had genomen bij een oud vrouwtje, Hecale met name, die hem naar hare bekrompen hulpmiddelen had geherbergd. Nadat hij het monster heeft bedwongen, draalt hij met tot zijne vriendelijke gastvrouw terug te keeren en, als hij dat eindelijk doet, vindt hij haar gestorven uit onrust over zijn lang uitblijven. Uit allerlei hoeken en hoekjes, ook der minst bekende Grieksche litteratuur, had men heel wat losse regels bijeengezocht, die of uitdrukkelijk werden gezegd tot de Hecale te behooren, of door

3*

den inhoud lichtelijk konden herkend worden. Zoo had men door de samenwerking van onderscheiden geleerden zich een denkbeeld gevormd van de wijze waarop CALLIMACHUS zijn onderwerp had behandeld; het gedicht, mogelijk van een zes-, achthonderd regels, zoude in tien zangen zijn verdeeld geweest en het plan liep geregeld af, terwijl de bekende fragmenten daarin ongezocht hunne plaats vonden.

Tot dusverre was men gevorderd, toen een vierkant houten bord werd in studie genomen, dat in Egypte was gevonden en indertijd verworven door den Oostenrijkschen Aartshertog RAINER. De kleine helft der tafel was van onderen afgebroken; het bovenste gedeelte bevatte in vier kolommen evenzooveel zeer moeilijk leesbare, met inkt geschreven fragmenten van twaalf of dertien regels, die blijkbaar aan de Hecale ontleend zijn. Na den arbeid der Duitsche geleerden neemt POLAK dit stuk ter hand, en het lukt hem inderdaad hier en daar nog iets te ontcijferen, dat tot nu toe weerstand had geboden aan de vereenigde pogingen der eerste uitgevers. Maar er was eigenlijk iets anders van meer algemeen belang, dat de aandacht verdiende. Ook met dit nieuwe hulpmiddel kwam men den waren loop van het dichtstuk niet met zekerheid op het spoor, maar zooveel bleek voldingend, dat de reconstructie die men beproefd had en die vrij algemeen was goedgekeurd, geheel verkeerd was. Eene leerzame les om in het vervolg met het phantaseeren over den inhoud van half verloren geschriften uiterst voorzichtig te zijn.

Ik kon op deze wijze voortgaan, maar het lijkt mij niet wenschelijk alles wat POLAK voor de pers heeft gereed gemaakt het een na het ander op te noemen; de lijst is te lang: ik tel groot en klein, alles te zamen omstreeks zeventig stuks. Daaronder is een vrij groot aantal recensies in het *Museum* en onderscheiden tekstcritische bijdragen in de *Mnemosyne*. Het is vreemd: POLAK had het handwerk — voor zoover het een handwerk is — uitstekend geleerd; de techniek van het vak verstond hij uitnemend; hij bezat verder wat verder volstrekt noodzakelijk is, nauwgezetheid, een getrouw geheugen en levendige verbeeldingskracht; wij kunnen in zijne schriftelijke nalatenschap rondsnuffelen en bespeuren dat hij tot in de laatste jaren met stalen vlijt de voor den tekstcriticus onontbeerlijke *collectanea* van allerlei aard bijhield en uitbreidde: de edities der Grieksche schrijvers, die hij ter hand had, zijn *in margine* dicht beschreven met zijne aanteekeningen, maar zeer weinig daarvan heeft het licht gezien. In het voorafgaande doelde ik reeds op de vermoedelijke oorzaken van die schuwheid voor de drukpers; thans voeg ik er bij dat met de jaren, zooals het gaat,

zijne sympathiën eene conservatieve plooi kregen en hij zichzelven meer en meer begon te wantrouwen. Het is waar dat hij in Groningen, zeker wel uit plichtgevoel, zijne liefde voor de moderne litteratuur heeft bedwongen; aldaar heeft hij zich geheel gegeven aan zijne eigenlijke vakstudie, maar in de eerste jaren namen zijne colleges hem bijna geheel in beslag, en weldra begonnen zijne lichaamskrachten in het oogloopend te slijten. In de brieven, die ik van hem bewaar, vind ik geregeld klachten over lusteloosheid en vermoeidheid. Eén ding zal hem zeker bevrediging hebben geschonken: hij heeft als Academisch docent, althans bij de verstgevorderden, blijkbaar succes gehad: de Groninger dissertaties uit het laatste tiental jaren zijn daar om het te bewijzen: ware hij slechts wat eerder uit zijne Rotterdamsche slavernij verlost! Maar toen hij op vijftigjarigen leeftijd te Groningen kwam, was zijne middaghoogte reeds voorbij en slechts veertien jaar is hij aldaar werkzaam geweest.

Nog heb ik een zijner geschriften te vermelden: het allerlaatste. In den loop van het vorig jaar hadden ettelijke mijner vrienden, waaronder ook Polak, zich opgemaakt om mijnen aanstaanden jaardag ditmaal op bijzondere wijze te vieren. Zij hadden daartoe uitnoodigingen gericht tot al de Nederlandsche philologen, die hiervoor in aanmerking kwamen, en het resultaat hunner, naar ik gis, niet altijd gemakkelijke bemoeiingen is geweest, dat collega Van Leeuwen, die aller woordvoerder was, mij op den feestdag eenen wichtigen kwartijn kon aanbieden met de bijdragen van een aanzienlijk aantal oudere en jongere oud-leerlingen, ambtgenooten en vrienden. Tot hun aantal behoorde ook Polak, die eene reeks van keurige emendaties had geleverd op Euripides en diens scholiast; maar den bundel zelven heeft hij nooit gezien: toen ik het boek met dankbare aandoening in handen kreeg, lag hij reeds eene maand in het graf.

Naar mijne opvatting wordt in het werk van Polak niet weinig gevonden van blijvende waarde. Ik denk daarbij in de eerste plaats aan hetgeen hij geleverd heeft om het recht gebruik te leeren van de Scholiën op de Odyssee, maar verder ook aan zijne Hollandsche opstellen, zoowel de meer wetenschappelijke die goeddeels in de werken dezer Academie verscholen liggen, als aan de meer algemeen verstaanbare, die vooral in *De Gids* worden gevonden. Behalve de *Studiën* van 1888 heeft nu zeer onlangs Polaks eenige dochter vier *Essays* in eenen herdruk aan het publiek aangeboden. Ik hoop zeer ernstig, dat een aantal lezers moge toonen deze stukken op prijs te stellen en de uitgever aangemoedigd worde om uit beiderlei soort van geschriften eene nieuwe keuze te laten doen: er is nog

stof in overvloed, ook als men voorbijgaat wat slechts indertijd waarde en beteekenis had. Moge deze voldoening geschonken worden, ook aan zijne weduwe en aan zijne dochter, die de nagedachtenis van den overledene in dankbare herinnering houden. Wat mij zelven aangaat, sedert ik in den loop der jaren tot een der oudste leden van dezen kring ben opgeklommen, heb ik achtereenvolgens bijgewoond, hoe vijftig tot zestig hoogvereerde beschermers, trouwe vrienden, goede bekenden ons verlaten hebben op hunne reis naar het onbekende land. Wanneer ik die lange reeks in mijne gedachten zie voorbijtrekken, word ik stil.

S. A. NABER.

GESCHRIFTEN

VAN

HERMAN JOSEF POLAK.

1869.

Observationes ad Scholia in Homeri Odysseam. Specimen Litterarium Inaugurale. Lugd. Bat. Hazenberg 1869.

1871.

Uit de dooden: HEINR. HEINE, Letzte Gedichte und Gedanken, herausgegeben von A. STRODTMAN. — Feuilleton in de Nieuwe Rotterdamsche Courant (N. R. C.) van 14, 20, 23 September 1871.

Brieven over Nederlandsche taal- en letterkunde. Feuilleton in N. R. C. van 30 Juni, 22, 23 Nov. 1871; 11, 12, 17, 18 Jan., 3 Febr. 1872; 6, 8 Febr., 8, 13 Maart, 18 Juni, 5, 9 Juli 1873.

1872.

De Gebroeders VAN HAREN. Uit N. R. C. gewijzigd overgenomen in *Studiën* 1888, zie beneden.

1876.

MACAULAY. Overgenomen in *Studiën* 1888. Zie beneden.

Oude wijn in nieuwe leêrzakken! Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium door J. B. KAN. Feuilleton in N. R. C. van 20 April 1876.

1877.

De voorloopers der Commune. Overgenomen in *Studiën* 1888, zie beneden.

Ad Anthologiae partem priorem (cap. V. VI. VII). Zie *Mnemosyne* 1877 p. 321—328 en 430—438.

Over A. PIERSON'S RANKE en MACAULAY. Artikel in N. R. C. van 27 Mei 1877.

Hernieuwde kennismaking: Ahasverus te Rome, door R. HAMERLING, metrisch overgezet door Dr. W. J. A. HUBERTS. Feuilleton in N. R. C. van 1, 3, 5 Oct. 1877.

1878.

P. VAN LIMBURG BROUWER, Romantische werken. Feuilleton in N. R. C. van 12, 13, 14, 16, 17, 18 April 1878.

1881.

Oude kennissen, Endymion by the Author of Lothair. Feuilleton in N. R. C. van 28, 29, 30 Jan. 1881.

1882.

Ad Odysseam eiusque Scholiastas Curae Secundae. Lugd. Bat. 1882.

Ad Choricii Declamationes duas recens editas Notulae. Zie *Hermes* 1883 p. 271—288.

Parerga. Zie Programma Erasmiaansch Gymnasium 1882—83.

1883.

Over het ontstaan en de samenstelling van het Lexicon Homericum van APOLLONIUS SOPHISTA. Zie Notulen der vergadering van het Prov. Utr. Genootschap 1883.

1884.

Antiek Romanisme: Amor und Psyche, eine Dichtung von R. HAMERLING. Feuilleton in N. R. C. van 24, 25, 28 December 1884.

1885.

In M. Antonini Commentarios Analecta Critica. Zie *Hermes* 1885 p. 321—356.

1887.

Minutiae Epigraphicae. Zie *Mnemosyne* 1887 p. 241—282.
MULTATULI. Overgenomen in *Studiën* 1888. Zie ben.

1888.

Studiën, Zutphen, W. J. THIEME 1888. (Nieuwe titeluitgave bij C. DANIËLS, Amsterdam). [1])
Hierin: de Gebroeders VAN HAREN, 1872; MACAULAY, 1876; De Voorloopers der Commune, 1877; MULTATULI, 1887; CONSCIENCE, 1888.

1889.

CONSTANTIN HUYGENS. Zie Gids 1889, I 496—535 en II 24—51.
C. G. COBET. Zie Gids 1889, IV 401—435.
JAN VAN BEERS' Zwanenzang. Zie de Portefeuille, Amsterdamsch Weekblad, 28 Dec. 1889.
Een Parijsche Juvenalis, Alph. Daudet. Feuilleton in N. R. Ct. van 20, 23, 27, 30 Aug. en 4, 5, 7 Sept.

1890.

Epische Bespiegelingen. Zie Gids 1890 III 15—72 en 212—256.

1891.

Tweeërlei letterkundige kritiek. POTGIETER en HUET. Zie Gids, 1891 II p. 1—56 en 273—329.
COBETS Briefwisseling. Zie Gids 1891 II 548—559.
Dwaallichten. Zie Gids 1891 IV 114—153. (Naar aanleiding van Aristoteles over den Staat der Atheners en J. SCHARCZ, die Democratie von Athen). [2])
Koning Oedipus (opvoering door Utr. Studenten van). Zie Algem. Ned. Studentenweekblad Minerva 23 en 30 Apr. 1891.

---

[1]) Vgl. de recensies: N. R. C. 9 Juni 1888, de Vacature 5 Juli 1888, Zutphensche Courant 19 Juli 1888, Nederl. Spectator 30 Juni 1888, Vaderland 15, 22, 29 Juli 1888, Soerabaia Courant 28 Juli 1888, Handelsblad 8 Juli 1888.
[2]) Vgl. C. H. M. VAN DEVENTER in de Amsterdammer, Weekblad voor Nederland 21 Febr. 1892.

Een pleidooi. Zie de Portefeuille, Amsterd. Weekblad van 1 Aug. 1891. (Naar aanleiding van Fr. Cauer: Hat Aristoteles die Schrift vom Staate der Athener geschrieben?).

1892.

Seneca Tragicus. Zie Gids 1892 IV 64—111 en 301—334.
Burgermans Bedenkingen: Parijs 1891. Notities van W. G. C. Byvanck. Feuilleton in N. R. Ct. 15, 16, 20 April 1892.

1893.

Ernest Renan. Zie Gids 1893 III 274—330 en 501—549.
In M. Antonini commentarios observata quaedam. Zie sylloge commentationum quam Const. Conto obtulerunt Philologi Batavi, Lugd Bat. 1893.
Historische Pasmunt, An Englishman in Paris. Feuilleton in N. R. C. 14, 15, 17, 21 Jan. 1893.

1894.

Eenige opmerkingen over de onlangs ontdekte fragmenten van Callimachus' Hecale. Zie: Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, III x p. 124—187.
Babrianum. Zie *Mnemosyne* 1894 p. 345—356.
Recensie van G. Kaibel, Stil und Text der Ἀθηναίων Πολιτεία des Aristoteles. Zie *Museum*, 1894 p. 125—128.
De Aesthetische waardeering der Grieksche Letteren voorheen en thans. Redevoering bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen op den 8sten December 1894 uitgesproken. Gron. 1894.

1895.

Recensie van R. C. Jebb, The growth and influence of classical Greek Poetry. Zie *Museum* 1895 p. 121—124.

1896.

Recensie van P. Cauer, Grundfragen der Homerkritik. Zie *Museum* 1896 p. 1—5.

De jongste Gedaanteverwisseling der Homerische kwestie. Zie Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde III. XII p. 343—428.

1897.

Over eenig oud proza. Zie Gids 1897 III p. 59—84.

Recensie van K. KUIPER. Studia Callimachea I, zie *Museum* 1897 p. 4—8.

Recensie van Sechs ungedruckte Aufsätze von WILH. VON HUMBOLDT, zie *Museum* 1897 p. 85—87.

1898.

Recensie van SOPHOCLES' Electra, erklärt von G. KAIBEL, zie *Museum* 1898 p. 317—320.

Recensie van K. KUIPER. Studia Callimachea II, zie *Museum* 1898 p. 217—220.

Vox clamantis. Eenige beschouwingen over de voorgestelde facultatiefstelling van het Grieksch op de gymnasia. Gron. Wolters 1898. Herdruk van N. R. C. 3 en 7 Oct. 1885 naar aanleiding van Mr. B. MEES, Gids 1885 III p. 463. Met naschrift.

1899.

Recensie van G. KAIBEL Comicorum Graecorum Fragmenta ,vol. I, zie *Museum* 1899 p. 137—141.

De drie Electra's, zie Gids 1899 III p. 1—31 en 258—289.

1901.

Paralipomena Lysiaca, zie *Mnemosyne* 1901 p. 413—443.

Recensie van VICT. TERRET, HOMÈRE, zie *Museum* 1901 p. 1—5.

Conjecturarum Trias in: Feestbundel Prof. BOOT p. 181—190.

1902.

De Scholiis quibusdam ad Aristophanis Plutum, zie Album gratulatorium in honorem H. VAN HERWERDEN p. 170—176.

Paralipomena Lysiaca II, zie *Mnemosyne* 1902 p. 367—386.

1903.

Over Grieksche en Indische Fabels, zie Gids 1903 III p. 450—481 en IV 35—59.

De Staatsman en de Geschiedschrijver ANDROTION. Zie Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde IV. VI p. 31—89.

Paralipomena Lysiaca III, zie *Mnem.* 1903 p. 157—184.

Recensie van Aristophanis Aves Ed. J. VAN LEEUWEN, zie *Museum* 1903 p. 286—291.

1904.

De Aristophanis Codice Ravennate. Hoofdartikel in *Museum* 1904 p. 281—292.

Recensie van M. Antonini Commentarii rec. Stich, zie *Museum* 1904 p. 332—335.

1905.

Ad Libanium. Zie *Mnemosyne* 1905 p. 221—228.

Ad Anaximenis τέχνην ῥητορικήν, zie Berliner Philol. Wochenschrift. 1905 p. 108.

Recensie van VAN LEEUWEN, de Boogschutter en de Weefster, zie *Museum* 1905 p. 42—46.

1906.

Varia, zie *Mnemosyne* 1906 p. 331—338.

1907.

Een dagboek uit de Oudheid, zie Gids 1907 p. 48—77.

Recensie van HAUVETTE Archiloque, zie *Museum* 1907 p. 241—245.

1908.

Ἄτακτα, Zie Sertum Nabericum collectum a Philologis Batavis p. 313—325.

Nagelaten geschriften door Dr. H. J. POLAK. Uitgegeven door zijne dochter ANNA POLAK.

Hierin: Byzantijnsche Herinneringen (1886); THEODOR MOMMSEN (1886); ERNEST RENAN (1893); Een dagboek uit de Oudheid (1907).